

Gamla spökhistorier och nya

Vi sitter och pratar i traditionscirkeln, och ämnet för kvällen är skrock och skrymt, tomtar, rådn och andra oförklarliga händelser. Efteråt kommer den eviga Pilatus-frågan: Vad är sanning? Är det bara sådant, som kan registreras genom vanliga kameror och bandspelare? Måste man utesluta intuition, aning, fantasi? Det är inte bara generationsklyftorna, som skiljer meningarna åt. — Förr var allt levande: man hade hästar i skogen, som kunde tvärstanna framför för oss osynliga likföljen, eller hundar, som skällde av oförklarlig anledning, man hade sjörå och näck i sjön och skogsrå i skogen, bergvättar i Flenberget och trollkärningar i luften. Man kommer att tänka på Mitjel Lars, som hemkommen från Amerika i nittiårsåldern roade sig med att gräva ner stora stenbumlingar, som hindrade plöjningen i åkern. När grannen kom för att titta på, sade han: ”Läs lite över den här först du, innan jag gräver igen om den!” Det var nog inte bara ironi i orden utan också en förnimmelse av att allt i naturen har ett slags liv och att även en sten kan behöva ett välsignelsens ord, innan den myllas ner för gott. — Ingen kan väl tänka sig ett levande väsen i en skogsmaskin, som hänsynslöst förstör våra uråldriga fäbodvägar och skogsgravar, eller i en fräsande racerbåt på sjön eller ett vrålände flygplan i luften. Låt oss, alldeles som när vi sitter och berättar, blanda det som kan registreras med det som bara kan anas och undras över!

— Som nu det här med ”rådn”. Dem trodde man på och levde med förr. Men än lever trovärdiga män, som kan berätta om hur de i sin

ungdom sett en fager rådn-flicka, snabbt försvunnen, skymta bakom en buske under en fiskefärd i skogen eller medan man pumpade sin cykel. Jag tar en klassisk rådnhistoria och väljer den version jag fått genom Grov Imbor och Stjinermas Kari såsom varande den psykologiskt mest trovärdiga. — Man tänke sig en fäbodkullas liv, ensam i veckor i den stora, vilda skogen, med mycket arbete och lite sömn, med stort ansvar och kanske hemlängtan. Det var inte alla, som var så duktiga och käcka. Och skräcken, för varg och björn, för vildmän och skrömt. Kanske var även kreaturen håglösa, och hon kokade åt dem en soppa av **djetfåss** (skvattram), som hon lärt av sin mor. (Även jag har som barn fått plocka skvattram att koka en stärkande soppa av åt kreaturen.) Kanske smakade hon även av soppan själv, mot sin egen håglöshet och hemlängtan — och visste intet om dess hemliga egenskaper. *)

När modern kom till fäboden för att se hur det gick med fäbodbestyren för flickan, fann hon henne frånvarande och underlig. Till sist kom det fram, att rådn-pojken kom om natten och ville gifta sig med henne. Modern anade oråd och satte sig i förbindelse med pojkens mor, ”rådn-kelindji.” För henne klagade hon över att rådn-tjuren ofredade deras kviga och inte ville låta henne vara i fred. Vad skulle hon göra? — ”Koka en dekokt av tidebast och vänderot och ge åt kvigan!” svarade rådn-kelindji, som gärna ville stå på god fot med modern, särskilt inför det kanske stundande bröllopet. Modern gjorde som hon blivit rådd men gav soppan åt flickan istället, och rådn-pojkens uppvaktning upphörde. Men rådn-kelindji, som såg sina planer gå i stöpet, uppsökte flickans mor och fräste ur sig: ”Tidebast och vänderot, tvi mej som rådde dej denna bot!” **)

En annan historia av liknande slag berättar Hållanders Anna om trollbröllopet i Holen. — I ett fäbodställe, som låg så nära ön som Holen vid Mångberg kunde man vara ända till framemot jul med kreaturen för att spara på vinterfodret. Äldsta kullan fick vara där ensam och sköta om djuren med hjälp av vallhunden, medan den övriga familjen var på ön och tröskade. Av olika orsaker hann hon inte hem till jul, så familjen fick gå utan henne i julottan. Det blev trångt, när alla samlades i kyrkan, men mitt i trängseln fick husfadern se vallhunden, som sökte sig fram och letade efter honom under tecken till stor oro. Då förstod han att fara var å färde och fick tag i en häst och red i

"Tusseli" på kyrkklockan. Teckning av Sverker Ek.

sporrsträck till Holen. När han kom fram till deras stuga, var den upplyst av brasa och bloss, och det var stort glam både ute och inne. Inne i stugan mitt i skaran av stojande rådn satt hans dotter i brudstass med en glimmande och klirrande krona på huvudet. Han förstod hur det var fatt och fick tag i en lie i en knut. (Man såg alltid till att det fanns en sådan eller annat stål i knuten till skydd mot trolltyg.) Han kastade lien över hela bröllopsällskapet och det försvann som i en rök. Kvar satt bruden i sin brudstass och med kronan på huvudet. Den var inte av guld men av skinande mässing och blev sedermera skänkt till Sollerö Capell. Kanske var den en av de sex, som Bud Erik köpte på Soll och som sedan hamnade på Nordiska Museet?

— Det var ett säreget förhållande mellan bygdens folk och rådn-folket, något av avståndstagande och försök till skyggt närmande. Något av samma förhållande, som måste ha rått mellan det första fångst- och jägarfolket i skogarna och de invandrande åker- och boskapsbrukande stammarna. De förra hade skyggheten, flykten, gömslena och listen som sin livsnödvändighet, de andra samarbete, utveckling, effektivitet och kunskap. Rådn ville ha del av de nya stammarnas bättre boskap och dessa underliga nya frön (säd) att plantera, nybyggarstammarna av rådn-folkets naturkunskap och vetenskapen om djurs och växters hemliga egenskaper och krafter. Vem vet, kanske har det blivit en sammanblandning, och vi har i oss något både av stammarnas reala effektivitet men också av trolldom och mystik?

Nu en annan slags ”spökhistoria”, från våra dagar och med många beröringspunkter med historier från våra trakter. — Vid en kurs ledd av religionspsykologen Hjalmar Sundén berättade hans hustru, som satt vid vårt matbord, om en upplevelse från sin ungdom. De var nygifta och hennes man hade tjänstgöring i Rättvik. I blåbärstiden gick hon jämte två väninnor ut för att plocka bär. De gick vilse och irrade i skogen hela natten. Vid midnatt, då de var mitt i skogen, kom de fram till en mycket gammal gård, byggd av grova stockar och med en öppning i taket, där röken ringlade ut. Bredvid huset var ett stall med tudelad dörr, där en häst stack ut huvudet genom den övre öppnade delen. På gården sysslade två kvinnor klädda i mycket ålderdomliga kläder med hö, som de slagit och som skulle torkas. De tog också ett fång

* Jämför Skrömt och folktro på Sold.

Teckning av Sverker Ek.

och lade åt hästen. Bärplockerskorna gick fram till kvinnorna och frågade var de befann sig och hur de skulle gå för att komma hem, men det var som om de gamla kvinnorna varken såg eller hörde dem. Förmodligen var de dövstumma, och eftersom bärplockerskorna inte fick någon kontakt med dem gick de därifrån efter en stund. — När de på morgonsidan kom fram till en gård på andra sidan skogen berättade de där om sin nattliga upplevelse. Åhörarna såg undrande på varandra: ”Men där har det ju inte bott någon på många hundra år!” — Fru Sundén vände sig till sin man, som satt vid grannbordet: ”Vad säger du om det, Hjalmar?” Prof. Sundén satt tyst några sekunder, sen reste han sig och gick ut — !

Många liknande historier, med uppdykande ”minnen” eller återskeenden från en gången tid finns även hos oss. Vi erinrar oss Bøl Anders berättelse om hur han och en granne en kväll efter återkomsten till Utanmyra från marknaden i Mora sett en skara ryttare och folk komma efter Västergatu och ge sig av öst över åkern. De satte av efter

dem för att se vart de tog vägen, men då var de allesammans spårlöst försvunna. Eller Anders Linds berättelse (återgiven i Forsslunds: Med Dalälven . . .) om hur han sett en skara folk ålderdomligt klädda i vittröjor och knäbyxor samlas på gamla kapellplatsen, och efter alla äventyrligheter där slutar han: ”Å då förstod i, att eta va nå, så suld va födolt fö mi, ä!” — Vår ättefader ”Tusseli” på kyrkklockan, ”bambon”, med ”så ljotan jän kasungg”, är han skanske också ett minne av en sådan drömsyn?

Betecknande för dessa historier är att det oftast är flera personer som ser samma sak och att det sker i ett tillstånd av avspänning, kanske därtill trötthet och/eller sömnhet. Vid ett tillfälle, när dessa och andra liknande historier diskuterades, framkastades en förmodan att det kunde vara en ”hägring” från förgången tid, som kom från vårt gemensamma undermedvetna minne, (Jung). Den motsades inte men kunde ju inte heller bekräftas. Prof. Sundén kunde säkert haft mycket att säga om detta, även om han inte kunnat ge någon slutgiltig förklaring. Han har t ex i sin bok ”Religionen och rollerna” berättat om hur under andra världskriget tron på ett slags mystiska varelser, ”the gremlins”, retsamma lufttomtar i släkt med våra vättar och naturväsen, uppstod bland stridspiloterna och gav upphov till en hel mytologi. Han anser emellertid att sådana föreställningar behövs för att vi ska kunna anpassa oss i tillvaron. — Är det förresten nån mer än jag, som strör tomtar omkring sig i juletid och snart tycker, att de lever ett eget liv borta i vrårna? Eller som vår ”Filuren under trappan” både är orsak till många retsamheter men också någon att skylla på, när vi begår våra små fataliteter? Om vi löser ett mysterium, skapas snart nya. Och många sanningar blir förborgade för oss, därför att vi inte kan upptäcka dem, dolda som de är under myternas mantel.

Jag ser ut över gravhögar och stensättningar, där örnbräken sträcker upp sina händer fulla med nervernas otydbära alfabet, liksom skyddande de dödas hemligheter. Jag minns vad en finsk kvinna, som andra världskriget sköljt upp på våra stränder, berättade om sin farmor. De hade som barn lekt bland örnbräken, som växte utanför kyrkogårdsmuren, då farmor fick se dem: ”Rör dem inte! Det är de dö-

das händer, fulla med skrifter!” — Låt oss fara varliga fram med våra sägner, de innehåller en svårläst skrift om framfarna liv och öden, som vi bara kan ana — och v ö r d a!

Lilly Sterner-Jonsson

*

Skvattram är vår speciella svenska sextimulerande ört. HEWE berättar i ”Läkeväxter”: Det faktum att älgoxarna förtära skvattram under parningstiden lockade två tyska vetenskapsmän till försök att utröna drogens verkan på människan. Prof Schultz berättar att de åstadkom långvariga och besvärliga sexuella verkningar och gav fantastiska och erotiska drömmar, som störde nattron.

* *

Tibast och *vänderot* användes enligt gamla örtaböcker mest som medel mot trolldom men anses även ha en lugnande inverkan vid nervösa tillstånd.